

PD Dr. habil. Tobias Weger
Bundesinstitut für Kultur und Geschichte
der Deutschen im östlichen Europa
Johann-Justus-Weg 147a
26127 Oldenburg, Niemcy
Tobias.Weger@bkge.uni-oldenburg.de

Oldenburg, 14 lutego 2018 r.

Recenzja pracy doktorskiej mgr Edyty Gorząd-Biskup pod tytułem

***Das Bild Schlesiens in den Sagen von Richard Kühnau.
Ein Beitrag zur schlesischen Kulturgeschichte
[Obraz Śląska w podaniach Richarda Kühnaua.
Przyczynek do historii kultury Śląska]***

Niemieckojęzyczna rozprawa doktorska pani mgr Edyty Gorząd-Biskup pt.: *Das Bild Schlesiens in den Sagen von Richard Kühnau. Ein Beitrag zur schlesischen Kulturgeschichte (Obraz Śląska w podaniach Richarda Kühnaua. Przyczynek do historii kultury Śląska)* obejmuje 219 stron wraz z bibliografią i streszczeniem w języku polskim. Po krótkim wprowadzeniu (s. 5–9), Doktorantka dzieli rozprawę na cztery główne rozdziały. Pierwszy z nich to szkic biobibliograficzny, w którym opisuje na podstawie nielicznych źródeł archiwalnych, publicystycznych i naukowych drogę życiową oraz bogatą twórczość nauczyciela, etnografa i autora Richarda Kühnaua (1858–1930). W drugiej części rozprawy Autorka przybliża czytelnikowi podstawy badań nad podaniami (*Sagenforschung*) oraz badań nad tożsamością w kontekście regionu, religii oraz przesądów. Trzeci i czwarty rozdział poświęcony jest analizie pod kątem tożsamości, aspektów religii oraz przesądów w podaniach śląskich opracowanych i opublikowanych przez R. Kühnaua. W pierwszym przypadku chodzi konkretnie o postaci św. Jadwigi Śląskiej, Matki Boskiej, św. Wojciecha, św. Czesława, św. Jacka, św. Anny oraz św. Jana Nepomucena, w drugiej zaś strony Autorka przedstawia postaci Wodnika („Utopka”) i Diabła oraz motyw skarbu w wybranych podaniach. Pod względem objętości rozdział biobibliograficzny stanowi ok. jedną czwartą pracy, część terminologiczna ok. jedną piątą,

natomiast część analityczna ok. połowę całości. Można więc stwierdzić, że w kompozycji pracy zachowana jest równowaga pomiędzy jej komponentami, chociaż można by było jeszcze rozszerzyć w jej wstępie wiodące zagadnienia oraz założenia teoretyczne i metodologiczne.

Jako niemieckojęzyczny recenzent rozprawy doktorskiej pani mgr. Gorząd-Biskup chciałbym na samym początku zaznaczyć, że praca wyróżnia się bardzo wysokim stylem językowym. Ocena ta dotyczy zarówno stylu prezentacji, zastosowania fachowego słownictwa jak i syntaktyki. Z własnego doświadczenia wiem, jakie trudności wiążą się z napisaniem tekstu naukowego w języku obcym. Dlatego należy podkreślić wysoki poziom językowy, który Autorka utrzymuje w całości rozprawy. W maszynopisie znajduje się niewielka liczba błędów ortograficznych. Jedyny poważny problem stanowi poprawne użycie niemieckich rodzajników. Niemniej jednak ten sam problem występuje także w pracach niemieckich studentów, którzy w dodatku są rodzimymi użytkownikami języka! Stosowanie rodzajników (określonych bądź nieokreślonych, a nawet w niektórych sytuacjach brak rodzajnika) należy bowiem do najtrudniejszych zagadnień niemieckiej gramatyki. Dlatego też zaleca się, żeby osoba niemieckojęzyczna (*muttersprachlich*) naniósł jeszcze delikatne poprawki redakcyjne tekstu przed drukiem pracy.

Rozdział pierwszy (część biobibliograficzna) jest bardzo mocny pod względem uzupełnienia wiedzy o dawnej kulturze na Śląsku. Z nielicznych, ale za to bardzo istotnych akt archiwalnych Autorka opracowuje bogaty życiorys, który uwzględnia zarówno rozwój osobowy protagonisty jak i ciekawe aspekty historii społecznej (np. sytuacja materialna nauczyciela na pruskim Śląsku) oraz historii jako dyscypliny naukowej, tzw. niemieckiej „*Volkskunde*” (ludoznawstwa). Do tej części pracy mam tylko jedną małą uwagę odnośnie źródła dostępnego w Internecie, a ściślej w bazie danych *Archiv für Bildungsgeschichtliche Forschung* w Berlinie. Pod adresem <http://archivdatenbank.bbf.dipf.de/> instytucja ta udostępnia reprodukcję digitalną akt osobowych Richarda Kühnaua (formularz o objętości czterech stron). Oryginał został zredagowany w ramach ogólnopruskiej ewidencji pedagogów licealnych.

W części terminologicznej Autorka sytuuje Richarda Kühnaua w kontekście historycznym ówczesnych badań nad podaniami (*Sagenforschung*). Trafnie wymienia zasługi takich filologów jak braci Grimm, Büschinga, Fülleborna, Musäusa czy Rankego, Peuckerta i Petzoldta. Brakuje niemniej jednak w metodologii odniesienia do nowoczesnych teorii w

zakresie narratologii (*Erzählforschung*), która stanowi istotny kierunek w niemieckiej i międzynarodowej folklorystyce po 1945 r. Zaleca się koniecznie zapoznać się z dorobkiem uczonych takich jak np. Rolfa Wilhelma Brednicha, Lutz Röhricha, Wolfganga Brücknera, Helge Germdta lub z projektem *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography* wydanym przez Antti Arnego i Stith Thompsona (Helsinki ²1961). Zwłaszcza typologia Arne-Thompson oraz pojedyncze artykuły niedawno wydanej niemieckojęzycznej *Enzyklopädie des Märchens* (15 tomów, Berlin 1977–2015) pozwoliłyby na dostrzeżenie opracowanych fenomenów w szerszym kontekście. Encyklopedia ta, wbrew tytułowi przedsięwzięcia, nie zajmuje się tylko typem baśni (*Märchen*), lecz jest niezbędnym źródłem informacji dla badań najróżniejszych kategorii *Erzählforschung*, wśród nich także podań (*Sagen*).

Jakie cechy noszą podania w odróżnieniu do tych innych rodzajów tekstów? Jak niegdyś niemiecki etnolog Lutz Röhrich stwierdził, że podanie rości sobie często prawo do „autentyczności”, bo wiąże się z autentycznymi miejscami lub osobami. Ich treść jest w jakiejś mierze formą kontaktu między człowiekiem i siłami „metafizycznymi” lub „nadprzyrodzonymi”. W odróżnieniu do baśni, podanie ma zwykle charakter pesymistyczny (czyli posiada negatywne zakończenie dla protagonisty) i nawiązuje do teraźniejszości.

W części analitycznej zauważyłem pewną wewnętrzną sprzeczność do otwartej definicji „tożsamości regionalnej”, którą sugerowała Autorka w poprzednim rozdziale teoretycznym, powołując się na Halbwachsa, Assmannów i inne autorytety teorii pamięci i tożsamości. Doktorantka rozumie opublikowane przez Kühnaua podania jako źródła, z których można bezpośrednio odczytać aspekty „tożsamości”, religijności lub skłonności do przesądów wśród mieszkańców Śląska. Na miejscu tego esencjalistycznego rozumienia tekstów, chciałbym zaproponować inną możliwą lekturę w świetle historii kulturowej. Czy nie należałoby raczej przypuszczać, że Richard Kühnau postrzegał swoją kolekcję jako narzędzie do stworzenia takiej tożsamości zbiorowej? Jego słynna kolekcja *Sagen aus Schlesien* z 1914 roku nosi w oryginale podtytuł *mit Einschluß Österreichisch-Schlesiens* [z uwzględnieniem Śląska Austriackiego]. We wstępie do drugiego wydania tejże kolekcji (z 1925 roku) Kühnau podkreślił aktualność jego projektu, biorąc pod uwagę „wydarzenia polityczne” na Górnym Śląsku (ibid., s. V), czyli zajął jasne stanowisko w sprawie polsko-niemieckich sporów nt. Górnego Śląska i jego przynależności narodowej oraz państwowej. Na pewno też nieprzypadkowo ilustracje do tego wydania (grafiki oraz fotografie) przyczyniły się do wizualnego rozpowszechnienia romantycznego obrazu

„niemieckiego Śląska”, tak samo jak nagłówek każdej strony drukowanej, który ma formę liści dębowych oraz żółędzi. Wydaje mi się być jasne, że w tym przypadku nie mają one być ilustracją nazwy lipskiego wydawnictwa „Hermann Eichblatt”, lecz ilustracją niemiecko-nacjonalistycznej postawy autora. Za przykładem tej możliwej interpretacji chciałbym zwrócić uwagę na to, że publikacje Richarda Kühnaua mają oprócz klasycznej zawartości tekstów także znaczenie wizualne (ikonograficzne), materialne (typograficzne itd.) i kontekstualne (historyczne itd.).

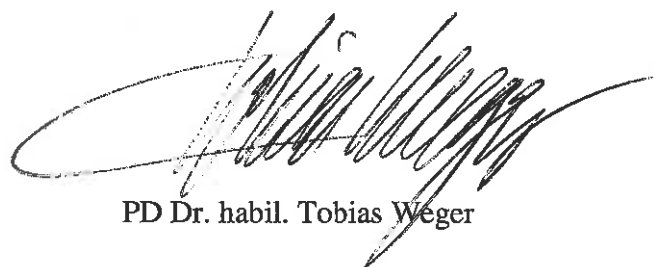
Istnieje jeszcze jeden fakt historyczny, dlatego też jako recenzent rozprawy mam pewne wątpliwości odnośnie zaprezentowanego związku przyczynowego między podaniami i tożsamością zbiorową Ślązaków. W epoce, w której Richard Kühnau żył i działał, podania związane z żywotami świętych miały bez wątpliwości znaczenie dla Ślązaków wyznania katolickiego. Pewne postacie, jak np. św. Wojciech czy św. Jadwiga Śląska mogły także funkcjonować poza obrębem konfesji, dzięki ich roli jako autentyczne postacie historyczne. Inni święci natomiast – nawiązuję tu konkretnie do pochodzących z kolekcji Kühnaua postaci np. św. Jana Nepomucena czy św. Jana Sarkandera – kojarzyli się bardzo z kontrreformacją, w związku z czym nie mogli się przyczynić w żaden sposób do tożsamości „ogólnos Śląskiej” w pruskiej prowincji, gdzie w 1905 roku zaledwie 36 procent mieszkańców było katolikami, a ponad 60 procent wyznawcami różnych odłamów protestantyzmu. Nawet na Śląsku austriackim, który był w większości katolicki (ok. 83 procent), mieszkało w 1910 r. 14 procent mieszkańców należących do wyznania protestanckiego. Należy podkreślić, że tożsamość regionalna składa się z różnych, czasem nawet sprzecznych tożsamości (podregionalnych, religijnych, społecznych itd.).

Przechodzę do bibliografii. Tu moim zdaniem trzeba będzie przed drukiem pracy ujednolicić spis publikacji, uzupełnić, tam gdzie konieczne, dane serii książkowych, a przede wszystkim uporządkować niektóre pozycje. Podział między tekstami źródłowymi (*Primärliteratur*) a opracowaniami (*Sekundärliteratur*) nie wydaje się być zawsze konsekwentnie zachowany. Proponowałbym, aby w bibliografii znalazły się kategorie: a) źródła archiwalne, b) teksty wydane przez Richarda Kühnaua (bibliografia jego publikacji), c) inne publikacje i opracowania. Przypuszczam, że z pewnej skromności Autorka nie cytuję w bibliografii w rubryce opracowań własnego artykułu nt. przedstawienia śląskich świętych w zbiorach Richarda Kühnaua (E. G.-B.: *Das Heiligenbild in den Sagen von Richard Kühnau*, [w:] *Befreite Erinnerung*. Teilband 1: Region – Religion – Identität: Schlesische Prägungen. Pod red. Rainera Bendela i

Josefa Noltego, Münster 2017, s. 85–94 [Beiträge zu Theologie, Kirche und Gesellschaft im 20. Jahrhundert 26]). Analizuje ona w owym artykule rolę św. Jadwigi (Hedwig), św. Jacka (Hyazinth) oraz św. Wojciecha (Adalbert) w przekazie Kühnaua dla tożsamości śląskiej. Ten temat Autorka opracowuje także w trzecim rozdziale swej pracy, w sposób jednak bardziej obszerny. Aby uniknąć kwestii „autoplagiatu“ należałoby koniecznie uzupełnić odpowiednią notę bibliograficzną. Artykuł ten należy wymienić w wersji drukowanej rozprawy doktorskiej również dlatego, gdyż podkreśla on uznanie, jakim Autorka jako specjalistka w tej dziedzinie się cieszy. Trzeba tam ponadto uzupełnić dwa szkice biograficzne Richarda Kühnaua, napisane przez Autorkę, a które ukazały się w tomie *Zwischen Breslau und Wien. Zu schlesisch-österreichischen Kulturbeziehungen in Geschichte und Gegenwart*. Pod red. Edwarda Białka i Krzysztofa Huszczy, Dresden 2018 – E. G.-B.: *Richard Kühnau (1858–1930) in den Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde* – oraz w ostatnim wydaniu popularno-naukowego czasopisma *Silesia Nova*.

Powyższe punkty krytyki zostały wymienione nie po to, aby obniżyć lub dyskwalifikować wartość pracy doktorskiej pani mgr Edyty Gorząd-Biskup. Wręcz przeciwnie, chciałem tymi uwagami przyczynić się do tego, aby z bardzo dobrej rozprawy powstała doskonała publikacja, z pomocą której Autorka przyczyni się do zgłębienia wiedzy o Śląsku. Autorka już zasługuje na miano młodego śląskoznawcy. Polecam wydanie jej pracy drukiem żeby była dostępna dla wszystkich zainteresowanych Śląskiem filologów, historyków, kulturoznawców i etnologów.

Podsumując swoją ocenę, stwierdzam, iż dysertacja pani mgr Edyty Gorząd-Biskup odpowiada wymogom stawianym rozprawom doktorskim i może stanowić podstawę do dopuszczenia Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

PD Dr. habil. Tobias Weger

